

стороною цих соціальних явищ, веде до деградування особистості, посилення соціальної апатії, вкоріненні хибних духовних цінностей. Іншим фактором є відставання соціального прогресу від прогресу науково-технічного, саме цей дисбаланс виражається у безвідповідальному втручанні в екосистему планети, спрямованості на надприбутки, які часто входять у протиріччя з вищими цінностями та смислом людського існування, підмінюючи історичні цінності загрожують людству безповоротними наслідками.

Конфлікт поколінь подекуди виникає на базі нових форм поведінки, які здатні впливати на спадкові, базові цінності поколінь. Особливо «гострими» є питання вирішувані сучасником в умовах сучасної раціональної моральності всупереч архаїчно-традиційній моралі, це насамперед базові питання життя та смерті (сексології, гендерних та шлюбних відносин, евтаназії та інш.). Трансформації в традиційних сферах ведуть до відмови від усталених цінностей, а слідом до аморальності, асоціальних вчинків, – які, в свою чергу, виступають причиною подвоєння моралі. Відносини між поколіннями стають напруженими, зростає відчуження. В більшій мірі ці сценарії властиві урбаністичній культурі, яка є більш динамічна ніж культура провінційна, аграрна.

Таким чином, проблема зв'язку між поколіннями пов'язана з проблемою спадкоємності, яка проявляє іманентну складність, включаючи як трансляції традиції так і інновації. Сучасні глобалізаційні, культурно-інтеграційні процеси, ілюструючи дію закону заперечення заперечення, на більш загальному рівні руйнують усталені моделі спадкоємності, гостро ставлячи питання самоідентифікації, самовизначення, етнічної-культурної самобутності, толерантності, співіснування та самого виживання людства, актуалізують подальші теретично-предметні дослідження спадкоємності як спрямовуючого та рушійного чинника історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баллер Э.А. Преемственность в развитии культуры. – М.: «Наука», 1969. – 294 с.
2. Воловик В.И. Преемственность поколений и прогресс социалистического общества: автореф. на соиск. ученой степ. кандид. философ. наук, 620 – диалектический и исторический материализм. – М., 1972. – 21 с.
3. Воловик В.И. Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства [монография] – М.: Гл. редакция научной и учебной литературы АОН при ЦК КПСС. – 1990. – 208 с.
4. Гегель Г. Наука логика. Спб., 1997. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.klex.ru/249>
5. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1. М., 2000. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ushdict.narod.ru/index.htm>
6. Теория культуры. Уч пособие. Под ред. С. Н. Иконниковой, СПб.: Питер, 2008. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/166292/read>
7. Тоффлер А. Футурошок. – СПб., 1997. – С. 14.
8. Турен А. От обмена к коммуникации: рождение программированного общества // Новая технократическая волна на Западе; [Состав. и вступ. стат. П.С. Гуревича]. – М.: Прогресс, 1986. – С. 410-430.

SUMMARY

The article is sacred to the socially-philosophical analysis of concept "succession". Actuality of work is conditioned by transformations of models of traditional cultural succession.

С. М. ГРЕБІНЬ

ФЕНОМЕН ДИТИНСТВА: ПРОБЛЕМА ОНТОГЕНЕЗУ

У наш час усе більш зростає інтерес до становища дітей, до особливостей процесу їх соціалізації, до змісту дитинства й напрямкам його зміни. Це стало необхідним завдяки сучасному стану українського суспільства, економічної ситуації, яка складається, змінам соціальної структури, диференціації стилів життя різних соціальних груп. Сьогодні без сумнівів можна сказати про те, що дитинство людини має не тільки фізіологічний, психологічний, педагогічний бік, а і є складним соціокультурним явищем, яке має історичне походження й природу [1]. Актуальним стає питання феномена дитинства і в його онтологічному аспекті.

Ще в роботах Платона й Аристотеля зустрічаються думки, пов'язані з політичним устроєм суспільства й впливом на нього системи виховання. З моральних і етичних позицій намагалися оцінити дитинство у своїх роботах Ф. Бекон, Г. Гегель, О. І. Герцен, Г. В. Плеханов, Ж. Ж. Руссо,

В. С. Соловйов, Л. М. Толстой, М. І. Костомаров, П. Д. Юркевич і інші. Вони намагалися визначити, яке функціональне навантаження несе дитинство для окремої людини й суспільства в цілому. В 17 столітті роботи французького демографа й історика Ф. Арьеса підвищили інтерес до вивчення історії дитинства. Він показав, як у ході історії у свідомості художників, письменників і вчених складалося поняття про дитинство, і що воно відрізнялося в різні історичні епохи. Феномен дитинства вивчали П. Брюхнер, М. Виннс, Х. Попитц, І. С.Кон, Е. А. Куруленко, Л. Г. Курасва, Д. І. Фельдштейн, С. М. Щеглова, Л. В. Українець і ін.

Дитинство є об'єктом вивчення багатьох наук: культурології, педагогіки, психології, соціології, етнографії і ін. Однак, дотепер у вивченні дитинства домінують психологічна й педагогічна концепції.

У даній статті акцентуємо нашу увагу на тому, коли саме з'явилася необхідність виділення періоду дитинства із загального онтогенезу людини і як довго тривав цей період у суспільствах протягом історичного розвитку людства.

У наш час не просто відновити картину того, яким було дитинство дітей далеких епох. Тільки за допомогою методу історико-культурної реконструкції можна наблизитися до розуміння того, як складався історичний вигляд дитинства.

Сучасні дослідники можуть спробувати реконструювати цілісний вигляд дитинства минулих епох тільки завдяки збереженим описам моделей виховання й пояснення того, що таке дитина й чому вона відрізняється від дорослого [2].

Подібна реконструкція припускає своєрідний ефект присутності дослідника в конкретний час і в конкретній місці. Тільки за описом відношення суспільства до дитини створюється своєрідна картина тієї епохи.

У цій області неможливо провести ні спостереження, ні експеримент. Залишається робити узагальнення лише на основі вивчення культурних, етнографічних, археологічних і антропологічних даних, які є уривчастими й суперечливими [3].

Але, все ж таки, цей метод не точний у відображенні дійсності через те, що здатний приписувати людям минулого невластиві їм сучасні переживання й мотиви або занурювати в чисту ілюстративність і побутову фактологію [2].

Інтерес до дитинства з'являється лише на певному етапі суспільного розвитку. Це свідчить про усвідомлення цінності даного періоду. Дитинство є стартовим потенціалом у визначенні майбутньої життєвої траєкторії кожної особистості й відрізняється постійною орієнтацією на дорослий світ. Від чисельності дітей у конкретній суспільстві, від умов, при яких відбувається процес їх соціалізації, процес формування особистості, залежить майбутнє цього суспільства. Відношення до дітей з боку суспільства, символічне значення дитинства і його місце в структурі життєвого шляху особистості в різні періоди історії мінялися досить суттєво у зв'язку з модернізацією суспільства [1].

Кожний історичний час і кожна культура народжувала свій образ людини, під впливом якого створювався й відповідний образ дитини. Доросла людина культурно еволюціонувала у процесі тривалого історичного розвитку, поринала у глибини самої себе й поступово складала свої критерії самовизначення й самооцінювання, стала усвідомлювати своєрідність дитинства. У кожному історичному епоху в культурі існують і відповідають їй критерії, поняття й терміни, якими людина позначала себе, які властиві тільки даній культурі.

Сучасна свідомість не мислить людське життя без такого етапу, як дитинство. Його звичайно зв'язують із тією фазою життя, коли людина ще не готова до самостійного існування й потребує масштабного засвоєння досвіду, переданого старшим поколінням. Фактично, дитинство охоплює той період онтогенезу, коли відбувається активна трансформація біологічної форми життя людини в біосоціальну [2]. Необхідність наявності такого періоду не підлягає сумніву.

На думку дослідників, універсального дитинства немає й не може бути. Можливо говорити тільки про дитинство конкретної дитини, яка живе в конкретну епоху, у конкретних соціальних, культурних і етнічних умовах. А соціальні й культурні традиції по-різному визначають ті рамки, які приділяються дитинству й дорослішанню.

Наприклад, відповідно до сучасної концепції дитинства підлітки 13-15 років не можуть у повному обсязі виконувати різноманітні соціальні функції, ставати на шлях самостійної праці й творчості, не можуть бути суб'єктами цивільної відповідальності, мати родину і т.д. Однак, аж до 17-19 ст. це було нормальним явищем: хлопчики зазначеного віку вступали до університету,

служили при дворі, були власниками майна, ставали шлюбними партнерами, записувалися у військові полки [2].

Для нашого часу це ситуація виняткова: тільки специфічні соціальні умови або певна індивідуальна необхідність може привести підлітка до повної самостійності.

У сучасних суспільних умовах самостійне в економічному, соціальному і особистісному відношенні життя починається в людей у віці близько 25 років, а буває й пізніше.

Слід зазначити, що сучасні діти значно раніше готові до самостійного життя біологічно. У зв'язку із цим у деяких країнах дозволено одружуватися в 16 років і раніше. Але людина живе не тільки біологічним життям. Набагато важливіша в цьому плані соціально-економічна самостійність і психологічна зрілість. З даними показниками й зв'язується закінчення дитинства.

Перші міркування про природу дитячого вкладалися у форму питань: чи є в дитини душа, чи є дитина людиною, чи можна вважати дитину живою істотою й т.п. Можна тільки припустити, що дитина довго не вважалася істотою, наділеною душею, негласно вона мислилася приналежністю тілесного й – ширше – чужого світу й на неї поширювалися всі сумніви й побоювання, пов'язані з ідеєю першородного падіння, плотських гріхів, заборонної тілесності й т.п. Імовірно, споконвічне дитинство могло співвідноситися з якимось проміжним періодом, перебуваючи в якому дитина поступово ставала повноцінною приналежністю людського, соціального світу під впливом певних дій, чинених її матір'ю й дорослими, які доглядають за нею [2].

Дитинство зв'язувалося лише з незрілістю, нездатністю здійснювати певні дії (зокрема, інтелектуальні), а зовсім не з якісними особливостями психічної організації людини, які дозволяють дитині дорослішати, навчатися, виховуватися, і не з особливостями соціального устрою. Крім того, цілі століття мислителів більше займала ідея людини взагалі, у контексті пошуку загальних універсальних законів світобудови, тому в багатьох філософських трактатах ми застаємо людину дорослу, поза відстеженням процесу її змужніння, дорослішання. Протягом багатьох століть історики й філософи, імовірно, як і все суспільство, мало цікавилися дитиною, її якісною своєрідністю, хоча, педагогіка й медицина сприяли осмисленню її як істоти, яка потребує вдосконалювання, виховання, керування. У філософських і педагогічних трактатах можна відшукати міркування, як зробити з дитини людину, громадянина й т.п., але пошук відповідей на запитання, коли, як і з яких об'єктивних причин дитинство виділилося в окрему фазу життя, довгий час не був у центрі уваги.

Одна зі спроб визначити, коли людина здобула дитинство як якісно своєрідний період життя, належить Д.Б. Ельконіну. На основі вивчення етнографічних матеріалів він зробив висновок, що на самих ранніх етапах розвитку людського суспільства, коли основним способом добування їжі було збирання із застосуванням примітивних знарядь для збирання плодів і викопування їстівного коріння, дитинства у звичному нам розумінні не було [4]. В умовах первісних співтовариств, де існували відносно примітивні знаряддя й засоби праці, навіть діти 3-4 років жили загальним життям з дорослими, брали участь у нескладних формах побутової праці, у збиранні їстівних рослин, у примітивній полюванні й рибальстві, у найпростіших формах землеробства. Діти дуже рано долучалися до праці дорослих і безпосередньо на практиці засвоювали способи добування їжі й використання примітивних знарядь. Одночасно з засвоєнням навичок життєзабезпечення дитина втягувалася в систему соціальних відносин свого співтовариства, яке, як правило, зрівнювало дитину в правах з дорослими. Чим більш на ранньому рівні розвитку стояло суспільство, тим раніше діти включалися в продуктивну працю дорослих, ставали самостійними виробниками й рівноправними членами співтовариства. При такій організації спільного життя кожний, незалежно від віку, був одночасно й метою й засобом власного життєзабезпечення. Людина ще не протистояла іншій людині, діяли лише природні принципи поділу праці згідно статі та віку. Виховували дитину всі, хто прилучав її до праці, і робилося це безпосередньо при здійсненні трудових дій шляхом показу й правлінням дитячої руки рукою дорослого.

У первісних суспільствах не існувало істотної грані між дорослими й дітьми. Вона й не була потрібна. Пропонована дітям з боку суспільства вимога самостійності знаходила природну форму реалізації в спільній з дорослими праці. Безпосередній зв'язок дитини з усім суспільством здійснювався в процесі загальної праці, тому не було потреби виділяти особливий статус дитини, створювати інститути соціалізації й відводити під соціалізацію особливий період життя.

Етнографічні дослідження, проведені на Самоа М. Мід, показали, що тільки починала ходити дитина, залежно від своєї статі, долучалася до сильних форм праці, починала виконувати певні обов'язки. Наприклад, дівчатка 4-6 років ставали няньками (це головний обов'язок дівчаток, який не

виконував в громаді ніхто інший, хоча дівчатка такого віку часто не могли навіть підняти на руки молодших дітей), ловили вугрів на мілководді рифів, носили воду, чистили фрукти й овочі, могли готувати традиційні види їжі, доглядати за свійськими тваринами й годувати їх. Функції хлопчиків на Самоа не настільки різноманітні, хоча хлопчики настільки ж рано ставали помічниками дорослих чоловіків у різних видах праці – їх брали на рибний лов, на полювання, прилучали до будівництва житла, виготовлення пасток, перенесення ваги. Спочатку діти брали участь у цьому як спостерігачі, але поступово їм передавали деякі функції, істотні для досягнення загального результату [5].

Д. Б. Ельконін приводить свідчення В. Вольца: первісні бродячі збирачі спільно (чоловіки, жінки, діти) переходили із місця на місце в пошуках їстівних плодів і коріння. До 10-ти років дівчатка часто ставали матерями, а хлопчики – батьками й починали вести самостійний спосіб життя [4]. Описуючи народність кубу, інший етнограф, М. О. Косвен пише, що діти залишалися з батьками й ходили з ними разом на пошуки їжі до 10-12 років, після чого вважалися вже досить самостійними й здатними влаштовувати свою долю. Із цього віку вони починали носити пов'язку, що приховує статеві органи. Під час стоянки вони споруджували собі окрему хатину поруч із батьківською, але їжу вони собі добували самостійно і харчувалися окремо [4].

Отже, оскільки від участі всіх у продуктивній праці залежав добробут співтовариства, на зорі людської цивілізації дитина здійснювала практично ту ж діяльність, що й дорослі, опановувала знаряддя праці за допомогою прямого включення у виробничий процес і одночасно засвоювала ті завдання, які відповідали діяльності дорослих. Єдиною "поступкою" був природний поділ праці за віком та статтю.

Оскільки діти працювали разом з дорослими й брали участь у виробництві як рівноправні члени суспільства, у ранніх суспільствах панувала рівноправність дітей і дорослих і рівноповага всіх його членів, навіть самих маленьких.

Цілком зрозуміло, що дитину в таких суспільствах і не карали; якщо вона полінувалася, не зробила щось, була неспритна або невдачлива, разом з усіма в першу чергу страждала саме вона [6].

Перехід до більш високих форм виробництва супроводжувався витісненням збирання й примітивних форм праці й ускладненням знарядь праці. Тепер, щоб використовувати більш складні знаряддя, треба було опанувати їх. Так природно з'явилася необхідність виділення періоду для процесу оволодіння знаряддями. Спочатку для дітей виготовляли такі ж знаряддя, як і для дорослих, але тільки менші за розміром; способи їх використання принципово не відрізнялися від способів використання справжніх знарядь. Д.Б. Ельконін підкреслював, що ці знаряддя функціонально суттєво відрізнялися від іграшок, оскільки були копіями знарядь праці дорослих, і за допомогою них працювали, а не просто символічно відтворювали процес дорослої праці, як це буває в грі [4].

Уже в цих умовах дитинство почало виділятися як коротка стадія підготовки дитини до праці, змістом якої було освоєння навичок дій зі знаряддями. Так, дослідники відзначають, що мансійських дітей з метою втягування в рибний промисел уже на другому році життя батьки брали у човен; підрослі діти одержували маленькі весла, і дорослі навчали їх управляти човном, знайомили із життям річки [4].

Зовсім природно, що навчання жіночим навичкам ішло двома шляхами: з одного боку, раннім включенням у працю матері (допомога в готуванні їжі, догляд за малятами, участь у чисто жіночих промислах – заготовці ягід, горіхів, коріння); з іншого боку – виготовленням лялькового господарства, головним чином, гардероба. Останнє було й способом спілкування матері з доньками, під час якого дівчаткам передавалися специфічні жіночі й побутові знання, здійснювалося особливе інтимне спілкування.

Тісна взаємодія дітей і дорослих також була об'єктивною необхідністю: саме дорослі вчили дітей, показуючи ефективні способи дій зі знаряддями, контролюючи, корегуючи, вправляючи й оцінюючи дії дітей. Навчаючись трудовим навичкам, дитина паралельно засвоювала навички соціальні. Тут ще не було шкільного навчання з його системою, організацією й програмою, але уже існувало спеціальне навчання, викликане потребами суспільства.

На відміну від процесу оволодіння знаряддями праці, який відбувався при прямій участі дитини в продуктивній праці дорослих, цей процес був виділений в особливу діяльність, здійснювану в умовах, відмінних від тих, у яких відбувалася продуктивна праця. Маленький ненець, майбутній оленяр, вчився володіти арканом не в череді оленів, беручи участь у його

охороні, як це було завжди; маленький евенк, майбутній мисливець, вчився володіти луком і стрілами не в лісі, беручи участь у справжньому полюванні разом з дорослими з метою добути дичину. Вони робили це, як ми б тепер сказали, у модельних умовах, де основним результатом була не добута тварина, а вміння, налагоджена навичка [4]. Поступово дітям довіряли усе більш і більш ускладнені знаряддя, а умови вправ усе сильніше наближалися до реальних умов продуктивної праці.

У міру розвитку продуктивних сил суспільства вік, у якому діти могли залучитися до продуктивної праці, залежав у першу чергу від ступеня складності цієї праці. Перш ніж стати результативною у складних формах праці, дитина повинна була навчитися використовувати знаряддя.

У процесі подальшого розвитку суспільства знаряддя ускладнилися настільки, що, якщо їх зменшити, вони, зберігаючи зовнішню подібність зі знаряддями праці дорослих, втрачали свою продуктивну функцію. Оволодіння дітьми знаряддями праці розчленувалося на два періоди: перший пов'язаний з оволодінням нескладними побутовими знаряддями, другий значно зрушився вперед, до більш старших віків, і між ними утворився проміжок.

Цей проміжок виявляється тим довшим, чим складніші знаряддя й форми діяльності, якими має опанувати кожна дитина даного суспільства. Оскільки знаряддя дорослої праці ускладнювалися постійно й інтенсивно, оволодіння ними безпосередньо в ході продуктивної діяльності для дитини ставало неможливим. Звичайно, за дітьми залишалася побутова праця з її елементарними знаряддями, але її вже не можна було вважати суспільно-продуктивною працею, і, найголовніше, праця дітей уже не так була необхідна для підтримки добробуту суспільства. Діти витіснялися зі складних і найбільш відповідальних областей діяльності дорослих, і зрештою їм залишилося зменшене коло загального трудового життя.

Отже, став необхідним тривалий період підготовки дітей до майбутнього оволодіння складними формами й засобами суспільного виробництва, тому й виділився особливий соціальний інститут дитинства й, відповідно, "народився" особливий період у дитячому житті.

Стає зрозумілим, що дитинство виникає тоді, коли дитину вже неможливо безпосередньо включити в систему суспільного відтворення. Тому і з'являється особливий період, що постійно подовжується, коли маленька людина активно засвоює базові елементи соціального досвіду до досягнення достатньої для даного рівня розвитку суспільства соціальної й психологічної зрілості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Митрофанова С.Ю. Социальный статус детства: жизненно-стилевой подход: дис.... кандидата социологических наук: 22.00.04 / Митрофанова Светлана Юрьевна. – Самара, 2004. – 152 с.
2. Сапогова Е.Е. Культурный социогенез и мир детства: Лекции по историографии и культурной истории детства: уч. пос. [для высшей школы] / Сапогова Елена Евгеньевна. — М.: Академический Проект, 2004.— 496 с.
3. Абраменкова В. В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре / Абраменкова В. В. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж:МОДЭК, 2000.—238 с.
4. Эльконин Д.Б. Психология игры / Эльконин Д.Б. – М.: Педагогика, 1978. – 384 с.
5. Мид М. Культура и мир детства / Мид М. – М.: Наука, 1988. – 302 с.
6. Эльконин Д.Б. История детства: Избранные психологические труды / Эльконин Д.Б. – М.: Педагогика, 1989. – 436 с.

SUMMARY

Due to the modern state of Ukrainian society, economic situation which is folded, the changes of social structure, differentiation of lifestyles of different social groups grows the interest to the status of children, to the features of process of their socialization, to maintenance of childhood and to directions of his change.

In this article we accent our attention when exactly the necessity of selection to the period of childhood detached from general ontogenesis of human and how long this period lasts.